

EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN 2618-1282 (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ФІЛОСОФІЯ

Вадим Іванович ПАЛАГУТА

Доктор філософських наук, професор, професор
кафедри філософії і педагогіки,
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
пр. Д. Яворницького, 19, Дніпро, 49005, Україна

E-mail: palaguta@ua.fm, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

Vadim PALAHUTA

PhD hab. (Philosophy), Professor, Professor of the
Department of Philosophy and Pedagogy,
National University of Technology,
Dn. Yavornytskoho Ave., 19, Dnipro,
49005, Ukraine

УДК 141.3

**ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОГО ІНДИВІДА
В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ**

Received 12 May 2024; revised 14 June 2024; accepted 28 June 2024

DOI: 10.15421/342420

Анотація

У статті здійснено вивчення проблеми формування індивідуальної ідентичності в сучасних умовах неолібералізму. Зазначено, що дослідження суб'єктності, «Я» (самості), що є джерелом і умовою формування індивідуальної ідентичності, актуалізує вивчення цієї проблеми у багатьох соціально-гуманітарних науках. В контексті соціально-філософського аналізу ідентичність представляє собою складний динамічний феномен, який постійно потребує нових визначень, уточнень та доповнень. Проаналізовано ефективність використання в сучасних умовах теорії індивідуальної ідентичності Е.Еріксона, її значущості для формування «Я» та концепції персоналістичної ідентичності П.Рікера. З'ясовано, що зараз сформувався новий запит на концептуалізацію ідентичності, який обумовлений крахом політичних ідеологій, зокрема, комуністичної, суттєвою кризою сучасної неоліберальної ідеології та наполегливим пошуком нових форм колективної причетності або солідарності людей у теперішню епоху глобалізації. Однак, різноманітні форми колективної ідентичності нав'язуються соціумом, його численними спільнотами, ідеологією, державними установами, мас-медіа, соціальними мережами з їх комп'ютерними можливостями, засиллям реклами тощо. Тому і не дивно, що зараз індивіди намагаються шукати власну ідентичність, виходячи з під тиску колективних, переважно дискурсивних форм ідентичності, і вже ці зусилля не залежать від них певною мірою. Конструкт «колективна ідентичність» в багатьох випадках не відображає соціальне Я (social me) індивіда, як це замислювалося в минулому столітті, тому що суспільство та його спільноти, які передбачають діючі, рухливі та мінливі структури, неможливо мислити в категоріях суб'єктності. Аналогії та порівняння тут не спрацьовують ні на свідомому, ні на несвідомому рівні. При дослідженні ідентичності виникає суттєва проблема переходу від індивідуального до колективного рівня і навпаки. Колектив або група не мають якостей індивідуальності з її різноманітним характеристиками. З урахуванням проведеного розгляду, можна стверджувати, що підходи до формування ідентичності набувають зараз глибинну семантичну трансформацію. Було зроблено припущення, яке потрібно в подальшому ретельно дослідити, згідно з яким зараз відбувається процес часткового або повного поглинення індивідуальної ідентичності колективними її формами. Тому, існує нагальна потреба у формуванні нового міждисциплінарного підходу до вивчення особистісної ідентичності в сучасному цифровому суспільстві.

Ключові слова: *індивід, самість, ідентичність, суб'єктність, суспільство, спільнота.*

**IDENTITY OF THE MODERN INDIVIDUAL
IN THE CONTEXT OF SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS**

Abstract

The article examines the problem of individual identity formation in modern conditions of neoliberalism. It is noted that the research of subjectivity, «I» (self), which is the source and condition for the formation of individual identity, actualizes the study of this problem in many social and humanitarian sciences. In the context of socio-philosophical analysis, identity represents itself as a complicated dynamic phenomenon that

constantly needs new definitions, clarifications and additions. The effectiveness of using E.Erikson's theory of individual identity in modern conditions, its significance for the formation of «I» and P.Ricker's concept of personalistic identity are analyzed. It has been clarified that a new request for the conceptualization of identity has been formed now, which is conditioned of the collapse of political ideologies, in particular, the communist one, the significant crisis of modern neoliberal ideology and the persistent search for new forms of collective involvement or solidarity of people in the current era of globalization. However, various forms of collective identity are imposed by society, its numerous communities, ideology, state institutions, mass media, social networks with their computer capabilities, dominance of advertisements, etc. Therefore, it is not surprising that now individuals are trying to find their own identity, going out from under the pressure of the collective, mainly discursive forms of identity, and already these efforts do not depend on them to a certain extent. The construct «collective identity» in many cases does not reflect the social I (social me) of the individual, as it was conceived in the last century, because society and its communities, which involve active, mobile and changing structures, cannot be thought in terms of subjectivity. Analogies and comparisons do not work here either on a conscious or unconscious level. In the studying identity, there is a significant problem of the transition from the individual to the collective level and vice versa. A collective or group does not have the qualities of individuality with its diversity of characteristics. Taking into account the conducted consideration, it can be stated that approaches to the formation of identity are now acquiring a profound semantic transformation. An assumption was made, which needs to be carefully investigated in the future, according to which the process of partial or complete absorption of individual identity by its collective forms is currently taking place. That's why, there is an urgent need for the formation of a new interdisciplinary approach to the research of personal identity in the modern digital society.

Keywords: *individual, self, identity, subjectivity, society, community.*

Постановка проблеми.

Тема цієї статті безпосередньо стосується розглядання проблеми ідентичності індивіда та оцінки вірогідності подальших суттєвих перспектив дослідження в контексті антропологічних зрушень і трансформацій, які відбуваються у сучасному глобалізованому світі. Безумовно, проблема дуже складна та має вже усталений міждисциплінарний соціально-гуманітарний характер. До розглядання деяких аспектів цієї проблеми автор вже звертався в минулорічних своїх публікаціях [Палагута 2023; Palahuta 2023]. На наш погляд, соціально-філософський аспект дослідження цієї проблеми набуває зараз свого нового змісту, а саме представляє особливий інтерес дослідження того, як зараз та за рахунок чого у сучасних умовах глобалізації формується індивідуальна ідентичність? Більш того, чи можливо її аналізувати як автономну особистісну характеристику індивіда, або, навпаки, вона поступово втрачає свій важливий сенс в його бутті, що було притаманно для індивіда у ХХ столітті? А якщо відбувається втрата важливості саме цього виміру буття для сучасного індивіда, то яке змістовне наповнення поняття «ідентичності» стає зараз найбільш актуаль-

ним в соціально-філософському контексті?

Загальновідомо, що у сучасному західному соціумі, тобто у суспільстві, (яке має багато визначень, але ж найбільш змістовним, на наш погляд є його характеристика як суспільство споживання) розквітають пишним кольором штучні суб'єктності, які частково або повністю відірвані від багатовікових традицій та укладу життя свої предків, від своїх родових або сімейних основ тощо. Мова тут йде про появу різних видів суб'єктності, яким властиві особливі статеві ідентичності, а саме – штучно сконструйовані ЛГБТ-ідентичності чоловіків та жінок, небінарні персони, трансвестити, транссексуали, бісексуали, антисексуали, асексуали та інші. Візитною карткою розповсюдження цих типів ідентичності є заклик «Стань собою – знайди свою ідентичність і отримуй щасливі миті життя». Безумовно, все це стало можливо завдяки впровадженню у західному соціумі неоліберальної політики ідентичності, яка стрімко розповсюджується ще з 70-80 років минулого століття та зараз набула свого поширення майже на всіх рівнях державного та громадського існування сучасного західного суспільства. Це вже стало політикою ідентичності яку підтримує

державна влада багатьох західних країн, різні громадські та приватні фонди, ведучі мас-медіа світу тощо. Характерно, що ця політика ідентичності забезпечується популістською риторикою про права людини, її свободу волі, зокрема право на самовизначення, самовираження та автономності існування. В цьому контексті треба зазначити, що значне поширення набувають зараз наукові дослідження, які присвячені теоріям пост- і транс-гуманізму, квір-теорії та прогнозуванню стану сучасної людини у майбутньому як передвісника народження нового за своїми ознаками антропологічного типу [Braidotti 2013; Ferrando 2019].

Аналіз останніх публікацій вказує на той красномовний факт, що є запит на дослідження формування сучасної суб'єктності та її найважливішу складову – особистісну ідентичність. На цю обставину звертають увагу відомі сучасні соціально-гуманітарні дослідники, зокрема, філософи – А.Бадью, С.Жижек, Дж.Агамбен, Х.Алеман, Бен-Чхоль Хан, І.Паркер, Д.Павон-Куельяр та інші, які зі стурбованістю спостерігають за формуванням нової антропологічної генерації у сучасний вік масової цифровізації та тотального контролю з боку цифрових медіа-гігантів та органів державної влади. Так, в одній з останніх своїх книг С.Жижек з цього приводу пише: «Ми зберігаємо свободу особистого вибору, але обсяг цього вибору визначається такий, який корпорація встановила на ту чи іншу частину нашого загального стану: ми шукаємо будь-яку необхідну нам інформацію через Google, ми відкриваємо свою ідентичність у публічній сфері через Facebook тощо. Ці мегакорпорації намагаються колонізувати наше майбутнє» [Žižek 2022: 229].

Можна згадати, що поширення інтересу до вивчення проблеми індивідуальної ідентичності та її практичного поглинання квазі-колективними формами ідентичності, які насаджуються засобами владних структур усіх рівнів, зумовили останні дослідження інших відомих філософів з різних країн світу. Так, італійський філософ Франко Берарді вважає, що приблизно за 20 років став формуватися такий людський тип, який мислить виключно

категорією максимальної вигоди. На думку дослідника, ми стикаємось із страшною мутацією, яка завдає непоправні збитки життю, культурі, соціальності [Berardi 2007]. Відомий американський філософ, соціолог та соціальний психолог Ш.Зубофф в своїй останній роботі також схвилювана нинішнім станом формування індивідуальності, яка знижується до примітивних форм біхевіоризму [Zuboff 2019]. Авторка аналізує роботу А.Петленда «Соціальна фізика», який, посилаючись на свого попередника, – славнозвісного вченого початку та середини 20 століття Б.Скіннера, пропагує такий тип суб'єктності, у якого відміняється автономність, внутрішнє «Я», за його думкою – гомункулус, дух, який вселився в людину, і яка захищалася літературою свободи і гідності, але сьогодні ми живемо «під контролем соціального оточення» [Pentland 2015]. В роботі «Психоаналіз і революція» британський психоаналітик І.Паркер та мексиканський філософ Д.Павон-Куельяр [Parker & Pavón-Cuellar David 2021] надали аналіз сучасного стану ідентичності «пересічного індивіда» та його визволення від засилля зовнішніх факторів.

Сучасний стан західного суспільства і його вплив на переформування суб'єктності аналізують роботи німецького філософа корейського походження Бен-Чхоль Хана, зокрема, його коротенькі, але дуже змістовні роботи «Суспільство втими. Негативний досвід в епоху надмірного позитива» [Byung-Chul 2015], «Агонія еросу» [Byung-Chul 2017], «Криза нарративу» [Byung-Chul 2023] та інші його роботи, які стосуються сучасного стану індивіда, його ідентичності та положення в сучасному суспільстві. Аргентинський філософ та письменник Х.Алеман в своїй роботі «Лакан та капіталістичний дискурс: неолібералізм та ідеологія» [Alemán 2023] з позиції сучасного теоретичного психоаналізу дає критичний аналіз ідеології неолібералізму, яка формує новий тип сучасної людини та її штучні ідентичності. Цієї теми дослідження також дотримується відома сучасна бразильська психоаналітик та соціальний філософ М.Р.Кель в роботі «Час і собака: суспільство та депресії» [Kehl 2018].

Метою дослідження є соціально-

філософське розглядання ідентичності як невід'ємної складової «Я» (самості) індивіда, аналіз ролі соціального компонента ідентичності як фактору конституювання «Я» та умови не тільки взаємодій (інтерацій) індивідів, а й важливого фактору існування індивідів в соціумі. Мета припускає висвітлення теми відрізнення соціальної складової «Я» від так званої колективної ідентичності як аспекту сучасних перевтілювань особистісного «Я».

Виклад основного матеріалу.

Насамперед, треба згадати, що сам термін «ідентичність» (та його всебічне тлумачення) набув поширеного використання в колах науковців тільки з середини 70-х років минулого століття. Безумовно, що передумовою його виникнення було саме намагання дослідити «Я» або самість (Self) індивіда. До того ж часу вченими різних соціально-гуманітарних напрямів використовувались такі поняття як самосвідомість, самовизначення, самовизнання, самопосвідчення тощо. Отже, саму проблематику вивчення ідентичності вчені почали досліджувати ще задовго до широкого впровадження цього терміну в лексикон науковців. Загальновідомо, що одними з ініціаторів вивчення феномену ідентичності (як складової «Я» індивіда) ще на початку минулого століття були американські вчені – представники символічного інтеракціонізму Ч.Кулі [Cooley 1964] та Дж.С.Мід [Mead 1934]. Цікаво, що американські науковці (які були одночасно і філософами, і соціологами, і соціальними психологами) в своїх концепціях «Я» підкреслювали, по-перше, *особистісну цілісність* як основу буття індивіда, яка складається в процесі соціальних взаємодій, тому нема розділення на індивідуальну і соціальну ідентичність, остання – виключно соціальне утворення, тобто, індивід формує себе так, як сприймають його інші. Ч.Кулі взагалі використовує концепт «дзеркального Я» – «the looking-glass Self» [Cooley 1964]. Тому, «Я- ідентичність» та соціальний Інший (Інші) існують як єдине. І, по-друге, Дж.Мід вже жорстко розділяє дві інстанції «самості» – *me and I*, де перша – це результат процесу інтерналізації соціальних очікувань та соціальних ролей, а друга –

активна складова самості, яка дозволяє мати дистанційне, самостійне уявлення про себе [Mead 1934]. Отже, багато в чому, завдяки науковим розробкам Ч.Кулі та Дж.Міда, соціальний вимір індивіда в соціально-гуманітарних науках почав визначатися як «соціальне Я» (social me) індивіда як невід'ємна частина його самості.

Однак, використання поняття «ідентичність» в філософії та соціально-гуманітарних науках (соціології, соціальної антропології, соціальної психології, історії тощо) як характеристики внутрішнього «Я» індивіда, з'явилося у науковому словнику науковців лише наприкінці 50-х – на початку 60-х років минулого століття, і, в першу чергу, завдяки роботам психоаналітика та філософа Е.Еріксона [Erikson 1993; 1974]. Саме Е.Еріксон ввів в науковий лексикон термін *Ego-ідентичність*, який досліджує цілісність і тотожність «Я» індивіда в процесі його безперервного соціопсихічного розвитку, автор розглядає індивідуальні кризи ідентичності в різні періоди життя. Так, кризи ідентичності, на погляд вченого, є достатньо нормальними явищами в існуванні індивіда, а не загрозами для психічного здоров'я, з ними він в багатьох випадках в змозі самостійно впоратися. А основним стрижнем «Я», згідно з Е.Еріксоном, є саме переживання індивідом своєї цілісності, безперервності в часі самості як «внутрішньої рівності із собою», відчуття ідентичності як незмінної тотожності в бутті. Тобто, лейтмотивами в дослідженні вченим «Я» індивіда є – *наступність, цілісність та розвиток*, що складають основні поняття його теорії індивідуальної ідентичності. Характерним з цього приводу є роздуми Е.Еріксона стосовно питання того «як відчувається ідентичність, коли людина усвідомлює той факт, що вона у неї безумовно є. Вона проявляється як *суб'єктивне відчуття деякої надихаючої цілісності і наступності*» [Erikson 1974: 17-18]. В цьому висловленні Е.Еріксона привертає увагу фіксація саме на намаганні психічно здорового індивіда постійно зберігати свою *цілісність* як тотожність своєму «Я», що і є характерною ознакою його ідентичності.

Разом з цим, індивідуальна ідентичність

дуже тендітна та може легко порушуватися, про що свідчать численні приклади психічних порушень у індивідів, але в багатьох випадках можна розцінювати як тимчасову «хворобу» постійний особистісний розвиток та зростання. Однак, в деяких випадках це свідчить про те, що у деяких індивідів «Я» як єдність та цілісність може і не відбутись [Erikson 1974: 153-217].

Разом з цим, і на це робить акцент вчений, ідентичність є одночасно і індивідуальною, і соціальною за своїми властивостями, вона єдина, і розділити цих «сіамських близнюків» в феномені індивідуального «Я» неможливо, вони і формують «Я» як автономну частину індивіда, яка за допомогою психічних функцій постійно і безперервно взаємодіє з реальністю. Тому, феномен ідентичності не підлягає уявній процедурі гіпостазування, тобто перетворення ідентичності в натуральну річ або в самостійно існуючий предмет, який якби має свою сутність сам по собі. Таким чином, і на це звертає увагу Е.Еріксон, ідентичність «Я» не підлягає субстанціалізації, це помилковий шлях її дослідження, тому що неможливо в понятті зафіксувати постійно змінюване, мінливе і рухливе, но яке, разом з цим, забезпечує єдність і цілісність «Я». Таким чином, можна зробити висновок, що концепція ідентичності Е.Еріксона за своїм змістом персоналістична, тобто відштовхується від індивідуального існування індивіда. Треба ще додати, що саме розробки ідентичності Е.Еріксона багато в чому сприяли, починаючи з другої половини 70-х років минулого століття, використанню терміну ідентичність у міждисциплінарних дослідженнях та вивченню феномену ідентичності, а вже починаючи з 80-х років наступив час вивчення цього феномену у багатьох соціально-гуманітарних науках. Чому так сталося і чи можна було залишитися на позиції вивчення «Я» в межах його двох складових «І» та «Ме», які запропонували Ч.Кулі та Дж.Мід, ми спробуємо розібратися у подальшому нашому розгляданні.

До речі, батько психоаналізу З.Фройд постійно вивчав феномен індивідуальної самості та ідентичності, однак терміном «ідентичність» він не користувався, в його

словнику була така опозиція Я-ідеал/ідеал-Я, які відрізняються в залежності від того, яке місце займає індивід. Так, у першому випадку – Я-ідеал як ідентичність індивіда, у другому випадку – ідеал-Я – переважно як різноманітні об'єктні відносини індивіда [Freud 1990]. Більш того, його цікавило питання – чи можливо індивіду самому встановлювати своє індивідуальне «Я» із безлічі несправжніх, ілюзорних його підробок.

В контексті вивчення феномену ідентичності та ролі в неї соціальної складової привертає увагу достатньо впливова концепція, яку ми вже згадували у попередніх своїх статтях, але яка потребує подальшого розгляду. Тут мається на увазі концепція ідентичності відомого французького філософа П.Рікера. Так, в своїй роботі «Сам як інший» [Рікер 2002] та інших працях, він наполягав на розгляданні ідентичності індивіда дворівневим чином: ідентичність як *тілесна тотожність* (лат. *idem*), яка вказує на індивідуальний рівень її як незмінної субстанції та ідентичність як *ментальна самість* (лат. *ipse*), тобто, здатність на власне «Я» або самоідентичність з усіма звідси її ознаками, а саме, – самооцінкою, самопризначенням, з'ясуванням співвідношення «Я» та іншого, виконанням своїх зобов'язань, відповідальністю, відчуттям самовизнання та самоповаги, які знаходяться в постійній зміні та перетворенні. Така структура, на погляд П.Рікера, дозволяє поєднати в ідентичності певну незмінність, усталеність та одночасно динаміку її постійної зміни та перетворення, що відбувається у часі та соціальному просторі існування людини.

Тому, на думку П.Рікера, є *незмінні з часом* існування індивіда характеристики його самоідентичності. Але що тут мав на увазі філософ? Це генетична формула індивіда, яка незмінна від зачаття до самої смерті в якості біологічної основи його ідентичності, яка зумовлює його риси характеру, стереотипи поведінки, характерні звички, переваги та смаки тощо. У той самий час є й інша постать ідентичності, – *ipse*, тобто та, яка прагне відокремити ідентичність (завдяки Я) від тотожності, від *idem*. Ця постать не пов'язана з незмінністю характеру; проте вона говорить про

парадоксальну зміну – зміну, що відбувається з тим, що не повинно змінюватись при злитті цих двох постатей ідентичності, за рахунок чого самість позбавляється від тотожності. Тому, поняття індивідуальної ідентичності у філософа дуже суперечливе і взагалі введення характеру як тотожності в проблематику ідентичності є, на наш погляд, слабким місцем цієї концепції ідентичності, що ускладнює пояснення придбаних індивідом з часом його існування властивостей характеру, що природно для існування ідентичності, про що і пише філософ: «Людина ідентифікує себе не тільки «за характером», але і за цінностями, нормами, ідеалами, моделями, героями» [Рікер 2002: 151], що і становить основу ідентичності *ipse* як «Я». Однак, для розрізнення ідентичності *ipse* як «Я» та ідентичності тотожності, тобто *idem*, П.Рікер аналізує етичність висловленого слова, яка є найбільш вірною ознакою ідентичності, – а саме самоті, як протиположності ідентичності характеру. Отже, стримане слово, тобто етичний вимір індивіда, говорить, на думку філософа, про збереження власного «Я».

Безумовно, дуалізм тотожності та відмінності, те, що у П.Рікера має позначення як *idem ta ipse*, має місце в онтологічному вимірі індивідуальної ідентичності. Однак її прояв у філософа спостерігається на рівні *оповідальної ідентичності*, яку мислитель досліджував у трьохтомному своєму творі «Час та оповідання», де оповідання завжди має етичну складову. Більш того, в роботі «Сам як інший» французький філософ неодноразово підкреслював, що оповідальна ідентичність є своєрідними «будівельними лісами» для більш складного та розгалуженого роздуму про особистісну ідентичність, без цих опор вона зазнало б краху» [Рікер 2002: 145]. Але чи можна вважати оповідальну ідентичність, яка передбачає ввід індивіда постійно промовлятися, і до того ж, за своїми ознаками має етичну основу, як основну при формуванні «Я» (самоті) в наш час?

На це гостре питання звернув увагу відомий сучасний італійській філософ Джорджо Агамбен в своїй роботі [Agamben 2002]. Так, ретельно вивчаючи трагічний досвід в'язнів

Аушвіца (Освенцима), які знаходилися на межі життя і смерті та спираючись на роботи співвітчизника та сучасника П.Рікера, французького лінгвіста Е.Бенвеніста, а саме на збірку його досліджень під назвою «Людина в мові» [Benveniste 1966], він дійшов до парадоксального висновку, що мова та «живе» мовлення (тобто мова як структура та реальний дискурс), абсолютно відірвані один від одного у процесі говоріння, між ними не існує ніякого переходу, ніякого зв'язку [Agamben 2002: 138]. Тобто, між мовою та висловлюваннями людини існує прірва. Проте, для того щоб зробити своєю власністю мову, людина використовує спеціальні знаки, які лінгвісти визначають як шифтери або дейксиси. Це тільки індикативні символи, які *не мають означеного*, тобто, денотату або референту. К цим індикативним символам відносяться прислівники «тут», «зараз», «там», займенники «той», «цей», «ти» «він», і в першу чергу «Я». Таким рольовим шифтером або дейксисом є саме займенник «Я», тобто «Я» артикулюється за рахунок використання спеціальних лексичних та граматичних конструкцій. Людина може присвоїти «Я» тільки у висловлюванні, в момент свого «живого» мовлення. Таким чином, це важливий аргумент, який ставить під велике питання концепцію «Я» П.Рікера. Але, як показав Дж.Агамбен, існує ще один парадокс, який міститься в тому, що коли людина оволодіває формальним апаратом висловлень, від котрого немає переходу від мови до самого висловлення, тобто, коли вона використовує при мовленні в першу чергу «Я», або «ти», «це», «цей», «зараз», «тут» та інші індикативні символи, то людина, згідно дослідження Дж. Агамбена лишається будь-якої референціальної реальності і може бути визначена тільки за допомогою чистої та порожньої співвіднесеності з цим мовним актом, не більше. А це призводить до того, що говорить не сам індивід, а мовлення за нього і через нього. Тоді про яку самість та вибудовування своєї ідентичності тут можна говорити?

Можна стверджувати, що існує певна проблема, яка потребує своєї окремої дослідницької уваги, а саме – яким чином зовнішнє, зокрема, чуже для людини мовлення, вже не

кажучи про соціальні і матеріальні фактори, втілюється у внутрішній світ людини, що забезпечує процес суб'єктивізації і формування ідентичності, коли відомо, що вона цей процес майже зовсім не усвідомлює? Тут мається на увазі, що за своїм змістом внутрішні процеси інтеріоризації, інкультурації, соціалізації, де задіяні мовні структури, протікають практично без керування і контролю індивіда. А такий напрямок дослідження ідентичності вказує на те, що індивідуальна ідентичність майже повністю поглинається колективною ідентичністю. В цій перспективі радикальний персоналізм П.Рікера, як самостійне глибинне перетворення індивіда, який постійно рефлексує, зараз не може бути реалізований на рівні масової свідомості.

З урахуванням всього вищевикладеного можна прийти до висновку, що *виключно персоналістична* концепція ідентичності П.Рікера не в повній мірі відповідає стану процесів самоідентифікації сучасного індивіда. Звісно, цей підхід до розуміння ідентичності є одним із варіантів методологічного індивідуалізму, який передбачає раціональний вибір з боку самого індивіда, з боку його «Я», який неможливий без постійної рефлексії, яка, в свою чергу, постійно залучає самоаналіз та самопізнання, насамперед вимагає від індивіда самооцінки, самопосвідчень, самопризначень, самоповаги до свого «Я». Це, мабуть, більш властиве для інтелектуала гуманітарного напрямку, яким був сам П.Рікер, який постійно рефлексував для відтворення своєї самості і фіксації її змін з часом.

Можна казати, що він на власному досвіді самопізнання і постійної рефлексії над власними процесами ідентичності реалізував те, про що мріяв колись З.Фройд, і що знайшло відображення в його відомому висловленні «Wo Es war, soll Ich werden» («Там, де було Воно, має стати Я»). Але чи можна її поширити на масового індивіда сучасного соціуму? Звичайно, що ні. Ця рефлексивна стратегія ідентичності зараз зовсім не спрацьовує. І що характерно, П. Рікер в своїй методологічній стратегії дослідження ідентичності майже зовсім ігнорує впливові на сучасні соціально-гуманітарні науки розробки онтологічної

проблеми «Я/Інший», яку досліджували його співвітчизники та сучасники Ж.Лакан, Ж.Дерріда, Ж.Дельоз, Ф.Гваттари. Дивує, що він їх праці майже зовсім не помічає. Як свого роду виклик цим дослідникам вказує претензійна назва його роботи – «Сам як інший». Філософ в якості методологічного інструментарію вивчення індивіду запропонував модель Іншого як віддзеркалення самого себе, конструкцію, яка не наближує до розуміння ідентичності сучасного індивіда, а навпаки – віддаляє на дуже далеку відстань.

Тому, перебуваючи на позиціях рефлексивної філософії «Я», французький філософ не зміг в повному обсязі оцінити зміщення акценту у дослідженні феномену ідентичності від індивідуальної до колективної, який бурхливо відбувався наприкінці 80-х – на початку 90-х роках минулого століття та продовжується у наш час. Красномовним фактом цього затвердження є дослідження німецького історика та культуролога Л.Нітхаммера, який прийшов до дуже цікавих висновків в своїй роботі [Niethammer 2000]. Так, дослідник на початку своєї роботи мав намір довести штучність, точніше, – хибність та марність поняття *колективна ідентичність*. Йому спала на думку ідея вивчити каталог Нью-Йоркської публічної бібліотеки з книжковим списком із п'ятисот назв досліджень, де згадується слово «Identity».

Сам того не припускаючи, він прийшов до зовсім не очікуваного висновку, що переважна більшість книг присвячена не дослідженню психологічної або соціологічної ідентичності індивіда, а присвячена різним версіям співвідношення індивідуальної і колективної ідентичності, точніше – вбудовування першої у другу. Дослідник не зупинився у цьому пошуку і вирішив ще перевірити німецькомовні видання, які присвячені темі ідентичності, і також визначив суттєвий зріст публікацій з 200 книг у 70-ті роки до 1700 у 90-і роки минулого століття, що спонукало вченого визнати, що проблема ідентичності, переважно як колективна, займає зараз унікальне місце в соціокультурних, історичних і антропологічних дослідженнях [Niethammer 2000: 21].

Цей факт наводить на наступні роздуми.

По-перше, в ті часи сформувався новий запит на концептуалізацію ідентичності, який був обумовлений крахом політичних ідеологій (зокрема, комуністичної), суттєвою кризою сучасної неоліберальної ідеології та наполегливим пошуком нових форм колективної причетності або солідарності людей у теперішню епоху глобалізації. Більш того, нова концептуалізація ідентичності *орієнтована не скільки на майбутнє*, що була притаманна вивченню індивідуальної ідентичності, скільки *на минуле індивіда*, насамперед – на травми народження, генетичну спадковість, нетрадиційну сексуальну орієнтацію, а також на психічні травми, усталені сімейні, етнічні, національні та релігійні зв'язки тощо, що визначають різноманіття сучасних форм ідентичності.

По-друге, ця суттєва трансформація проблеми ідентичності припадає на час появи і широкого впровадження Інтернету та мобільних телефонів, що відкрило нові цифрові можливості в формуванні колективної ідентичності, в контролі і управлінні масовою свідомістю. Різноманітні форми колективної ідентичності нав'язуються соціумом, його численними спільнотами, ідеологією, державними установами, мас-медіа, соціальними мережами з їх комп'ютерними можливостями, засиллям реклами тощо. Тому і не дивно, що зараз індивіди намагаються шукати власну ідентичність, виходячи з під тиску колективних, переважно дискурсивних форм ідентичності, і вже ці зусилля не залежать від них в повній мірі. Відомий сучасний британський вчений Дональд Е. Холл з цього приводу задає наступне риторичне питання: «Як і звідки виникає ідентичність, якою мірою вона може бути пізнана і якою мірою вона є чимось, на що ми можемо впливати і що ми можемо контролювати?» [Hall 2004: 3-4].

По-третє, конструкт «колективна ідентичність» вже не відображає соціальне Я (social me) індивіда, як це замислювалося в минулому столітті, тому що суспільство та його спільноти, які передбачають діючі, рухливі та мінливі структури, неможливо мислити в категоріях суб'єктності. Аналогії та порівняння тут не спрацьовують ні на свідомому, ні на несвідомому рівні. При дослідженні

ідентичності виникає суттєва проблема переходу від індивідуального до колективного рівня і навпаки. Колектив або група не мають якостей індивідуальності з її різноманітним характеристиками. Більш того, в соціально-гуманітарних науках, які зловживають при дослідженні ідентичності гіпостазуванням та реїфікацією, виникають такі утворення (переважно міфічні), як культурна, етнокультурна, соціокультурна та інші ідентичності, на яких будуються ідеологічні концепції та політика ідентичності. А зараз дуже актуальним, саме для розвитку соціально-гуманітарних досліджень феномену ідентичності, стає відома «Бритва Оккама» – «не слід множити сутності без необхідності», принцип, який висловив У.Оккам ще в XIV столітті.

Разом з цим, динамічна та рухлива колективна ідентичність різних спільнот достатньо ефективно вивчається у наші часи в сучасному теоретичному психоаналізі, дискурс-аналізі та інших різновидах соціального конструкціонізму, де є чітке розділення на теорію, методологію і емпіричні дослідження.

Висновок.

З урахуванням проведеного розгляду, можна стверджувати, що підходи до формування ідентичності набувають зараз глибинну *семантичну трансформацію*. Слід зазначити, що сьогодні відбувається процес поглинання індивідуальної ідентичності різними формами колективної ідентичності, яка поширюється за рахунок цифровізації та її постійного технічного удосконалення. Колективні форми ідентичності повністю заповнили масову свідомість, і намагаються переформувати індивіда у потрібному напрямку, завдяки широкому використанню мас-медіа, сучасних соціальних мереж, що дозволяє не тільки контролювати, а й формувати індивідуальну ідентичність індивіда.

Встановлено, що всі розглянуті концепції особистісної ідентичності неспроможні в повній мірі відповідати викликам часу. Стислий аналіз показує проблематичність у вивченні особистісної ідентичності тільки в межах соціально-філософського пізнання. Треба зазначити, що єдина парадигма вивчення ідентичності не може бути сформована, бо існує

багато підходів до розуміння проблеми ідентичності як на філософському рівні аналізу, так і на рівні інших соціально-гуманітарних наук.

Однак, на наш погляд, потрібне міждисциплінарне дослідження феномену ідентичності із залученням сучасних розробок теоретичного психоаналізу, дискурс-аналізу,

критичного дискурс-аналізу, дискурсивної психології, новітніх досліджень соціального конструкціонізму та інших соціально-гуманітарних напрямів, які вивчають цей феномен. Все ж таки, існує велика потреба у формуванні нового міждисциплінарного підходу до вивчення особистісної ідентичності в цифровому суспільстві сучасності.

Бібліографічні посилання / References

- Agamben, Dzh. (2002). *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. Zone Books.
- Alemán, J. (2023). *Lacan and Capitalist Discourse: Neoliberalism and Ideology*. Routledge.
- Benveniste, E. (1966). *Problemes de linguistique generale, I*. Paris: Gallimard.
- Berardi, F. (2007). *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*. Los Angeles: Semiotex(e).
- Braidotti, Rosi. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Byung-Chul Han. (2023). *Die Krise der Narration*. MSB Matthes & Seitz Berlin Verlagsgesellschaft mbH, Berlin.
- Byung-Chul, Han. (2015). *The Burnout Society*. Stanford Briefs.
- Byung-Chul, Han. (2017). *The Agony of Eros*. US, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Cooley, Ch.H. (1964). *Human Nature and the Social Order*. N.Y. Schocken Books.
- Erikson, E.H. (1974). *Identity: Youth and Crisis*, L.: Faber and Faber.
- Erikson, E.H. (1993). *Childhood and Society*. New York, London: W.W. NORTON & COMPANY, INC.
- Ferrando, F. (2019). *Philosophical Posthumanism (Theory in the New Humanities)*. Bloomsbury Academic.
- Freud, Sigmund. (1990). *Group Psychology and the Analysis of the Ego*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Hall D.E. (2004). *Subjectivity*. N.Y.; L.: Routledge.
- Kehl, M.R. (2018). *Time and the Dog: Society and Depression*. Verso Books.
- Mead, G.H. (1934). *Mind, Self, and Society: From The Standpoint Of A Social Behaviorist: v. 1*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Niethammer, L. (2000). *Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch.
- Palahuta, V.I. (2023). *The Identity of the Modern Human as a Problem of Social and Humanitarian Knowledge. Newsletter on the Results of Scholarly Work in Sociology, Criminology, Philosophy and Political Science*, 4(2), 94-103. <https://orcid.org/0000-0003-4254-1625>
- Parker, Ian. Pavón-Cuéllar, David. (2021). *Psychoanalysis and revolution*. 1968 Press.
- Pentland, A. (2015). *Social Physics: How Social Networks Can Make Us Smarter*. Penguin Books.
- Žižek, S. (2022). *Heaven in Disorder*. OR Books.
- Zuboff, Sh. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Public Affairs.
- Палагута, В.І. (2023). Актуалізація вивчення ідентичності у сучасному світі. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія Філософія. Педагогіка*, 1(4), 13-18. Palahuta, V.I. (2023). Aktualizatsiia vuvchennia identychnosti u suchasnomu sviti [Actualization of the study of identity problems in the modern world]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriiia Filosofiiia. Pedahohika*, 1(4), 13-18. <https://doi.org/10.54891/2786-7005-2023-1-2> / (in Ukrainian)
- Рікер, П. (2002). *Сам як інший*. Київ: Дух і літера. / Riker, P. (2002). *Sam yak inshyi* []. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian)